

O adolescente viril: o maurismo en Galicia, 1914-1923

MIGUEL CABO VILLAVERDE
ANTONIO MÍGUEZ MACHO¹
Universidade de Santiago de Compostela

Introdución

A figura de Antonio Maura e o heteroxéneo movemento que invocou a súa figura foron obxecto nos últimos anos dunha atención considerable, na procura de comprender mellor as vías de evolución do sistema restauracionista, as orixes da dereita autoritaria (e non) e a crise última que leva á Ditadura de Primo². Para Galicia o descoñecemento é absoluto, baleiro que nos propoñemos paliar con esta achega e que se produce malia contar con factores específicos que incrementan o interese do seu estudo e permiten participar dos debates ó respecto no seo da historiografía española:

- a) A condición de galegos ou ben os vencellos intensos con Galicia de varios dos principais protagonistas do movemento (Calvo Sotelo, Goicoechea, Prudencio Rovira, marqués de Figueroa).

---

1 Este traballo enmárcase nos proxectos *Transformaciones en la agricultura atlántica y evolución de la sociedad rural en el franquismo (1936-1975): cambio tecnológico, medioambiente y dinámica socio-política* (HUM2006 – 13499. IP. Lourenzo Fernández Prieto) e *La nacionalización española en Galicia, 1808-1874* (HUM2006-10999. IP Justo Beramendi). A frase fai referencia a un discurso de Calvo Sotelo en 1914 no que caracteriza a tódolos partidos existentes en tons negativos agás o maurista, que sería o aludido “adolescente viril”. Citado en Bullón de Mendoza, Alfonso (2004): *José Calvo Sotelo*, Barcelona, Ariel, p. 56.

2 Sen ánimos de exhaustividade subliñemos aquí as investigacións de Tusell, Javier e Avilés, Juan (1986): *La Derecha española contemporánea, sus orígenes: el maurismo*, Madrid, Espasa-Calpe; González Hernández, M.ª Jesús (1991): *Ciudadanía y acción: el conservadurismo maurista (1907-1923)*, Madrid, Siglo XXI; González Hernández, M.ª Jesús (1997): *El universo conservador de Antonio Maura: biografía y proyecto de Estado*, Madrid, Biblioteca Nueva; Robles Muñoz, Cristóbal (1995): *Maura: un político liberal*, Madrid, CSIC. Outras aproximacións ó maurismo irán sendo mencionadas ó longo do traballo.

- b) A nada desprezable contribución das provincias galegas en termos de escanos (cadro 1).
- c) A intervención dos mauristas en polémicas como a do rexionalismo ou a cuestión foral.
- d) Dado que Galicia constitúe na historiografía española un dos paradigmas de clientelismo e desmobilización, representa un inmejorable campo de probas para calibrar ata que punto o maurismo quixo e puido rachar coas eivas da cultura política restauracionista.

Dúas aclaracións previas. A primeira, que este traballo se centra no maurismo e non en Maura, polo tanto no movemento que o toma como referente a partir da ruptura cos conservadores *idóneos* en 1913, pero co que Maura sempre tivo unha relación contraditoria e do que nunca exerceu un liderado formal. Queda pois á marxe o estudo das repercusións en Galicia do chamado Goberno Largo de Maura (1907-1909), que coincidiu co xurdimento de Solidaridad Gallega e a agudización do conflito foral³. A segunda precisión é que como primeiro achegamento ó tema, este traballo presta unha atención considerable á pescuda dos apoios e implantación do maurismo en cada distrito electoral, sen desprezar o esforzo interpretativo, que non obstante só ten sentido a partir do coñecemento sólido do obxecto de estudo.

1. A presenza do *maurismo* en Galicia⁴

1.1. A Coruña

A Coruña representa un caso excepcional, posto que nunha provincia onde o liberalismo era predominante o maurismo era hexemónico no seo do partido conservador. Na circunscrición capitalina o home clave do maurismo e en realidade do partido conservador provincial á morte en 1903 de Aureliano Linares Rivas foi Juan Armada Losada, marqués de Figueroa (1862-1932), que entre 1910 e 1923 obtén invariablemente un dos tres escanos en liza. En novembro de 1913 con motivo da dimisión de Maura á fronte do partido conservador, o Círculo Liberal-Conservador coruñés amósalle a súa adhesión, así como a Cámara Oficial da Propiedade Urbana⁵. As xuventudes mauristas tamén rexistraron actividade e mesmo algún conato de achegamento ó mundo obreiro, e a rede maurista com-

3 Cabo Villaverde, Miguel (2006): "Solidaridad Gallega y el desafío al sistema de la Restauración, 1907-1911", *Ayer*, 64, pp. 235-259.

4 Malia erros puntuais, para a "xeografía política" da Galicia da Restauración resulta de grande utilidade Prada, Julio e López Blanco, Rogelio (2001): "Galicia", en Varela Ortega, José (dir.): *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Madrid, Marcial Pons, pp. 349-382.

5 AM 40. Tódalas referencias ó arquivo Maura (Madrid) refírense ó fondo Antonio Maura.

pletábase co apoio de *El Ideal Gallego*⁶, pero os avances quedaron estancados e a única plasmación en termos de poder seguiu vencellada á figura de Figueroa.

Na corporación, o maurismo quedou reducido a unha minoría fronte ó abafante dominio republicano, ata o punto de que os catro concelleiros obtidos en 1920 dan lugar a felicitacións do propio Maura⁷. Claro que anteriormente só se contara cun concelleiro (Luis Ossorio) en 1916. Datistas e mauristas presentaban candidaturas distintas e combatíanse duramente nas campañas electorais. Na corporación de 1923 os representantes mauristas eran cinco para un total de 37. Á fronte do Centro Maurista (en xaneiro de 1916 o círculo liberal-conservador modifica o regulamento para adoptar esta denominación) atopábase dende decembro de 1915 Francisco Piñeiro y Diago, IX Conde de Canillas, que en marzo de 1918 lle comunica a Maura que no seu seo existen “ciertas animosidades” contra Figueroa das que descoñecemos o detalle⁸. Na Coruña tivera lugar pouco antes, o 5 de decembro de 1917, no Teatro Rosalía de Castro, un gran mitin co conde de Canillas, Calvo Sotelo e o marqués de Figueroa, no que Calvo fixera a súa célebre definición do maurismo como un movemento de dereitas ou esquerdas segundo o aspecto considerado, e no que o político tudense coñece o grupo ourensán liderado por Salgado Biempica que decide presentalo polo Carballiño en canto García Prieto convocase eleccións a Cortes.

O marqués de Figueroa tiña o seu feudo político ata 1910 no distrito de Pontedeume, que levaba representando en Cortes dende 1891 e que cedeu en 1910 a José Lombardero (que tivo que imporse ó solidario Rodrigo Sanz) e a partir desa data a Julio Wais Sanmartín, que remataría por achegarse politicamente a González Besada (en cuxo bufete madrileño traballaba) co cal o maurismo non tivo implantación como tal no distrito.

En Santiago, feudo histórico do liberalismo monterista (continuado polo seu xenro García Prieto) o maurismo tivo unha significativa presenza. Dende 1915 vai contar cun Centro Maurista presidido por Felipe Gil Casares, irmán político do marqués de Figueroa e futuro alcalde na Ditadura de Primo, cos semanarios

6 Tralo incendio do local de *El Eco de Galicia*, A Coruña non contaba cun diario católico que opoñer á liberal *La Voz de Galicia* e á prensa republicana. O seu impulsor foi o sacerdote de Cuntis (onde animara o sindicalismo agrícola confesional) José Toubes Pego co respaldo do arcebispo de Santiago e o 1 de abril de 1917 aparecía o primeiro número deste “Diario católico, regionalista e independente”, con Alfredo García Ramos como primeiro director (a finais de 1919 sería substituído polo organizador social-católico Jacobo Varela de Limia). Dous meses antes do lanzamento, os seus promotores pónense en contacto co Conde de Canillas e ofrécenlle convertelo en órgano oficioso do maurismo; AM, 186.

7 Giadás Álvarez, Luis Antonio (1997): *La vida política municipal en La Coruña entre 1900 y 1931*, Sada, Edicións do Castro, pp. 234 e 373.

8 AM, 40. O primeiro presidente do Centro fora Fernando Suárez Furriarriega; en marzo de 1923 o conde será substituído por José Fernández López e este en 1926 por Salvador Sanz Martínez; AHRG, L-5124.

El Pueblo (Órgano de la Congregación de la Anunciada y San Luis Gonzaga, 1912-1913), *Voz del Pueblo* (1913-1916, tamén con influencia “jaimista”) e *La Verdad* (1916-1917) e cunha Xuventude⁹. No veciño concello de Conxo, onde a vida política estaba condicionada pola proxectada incorporación a Santiago (consumada finalmente en 1924) os mauristas van protagonizar unha loita durísima contra a corporación liberal. Farano a través dun semanario, *El látigo de Conjo* (1914-1915) no que se ataca con fereza o liberalismo non só do distrito compostelán senón tamén o gassetista de Padrón, e xa en 1918 coa fundación dun Centro Maurista¹⁰. A ambición de erosionar o tradicional dominio liberal leva os mauristas do distrito a radicalizar o seu discurso e a súa práctica, tentando capitalizar reivindicacións agraristas¹¹, presentándose como adaís do anticaciquismo (como na defensa do decreto Besada de 1918 sobre o reparto de consumos) e mesmo con acenos ó movemento obreiro local¹². A presenza nas corporacións de Santiago e Conxo¹³ e o devalo do liberalismo local (o maurismo acolleu a liberais disidentes como Pedro Pais Lapido) culminan nas eleccións a Cortes de 1920 coa vitoria do independente, pero simpatizante maurista, Juan Moreno Tilve (avogado, concelleiro e fundador ese mesmo ano do diario católico *El Compostelano*) que se impuxo por 500 votos de diferenza¹⁴. Xa antes, o maurismo lograra a alcaldía de Compostela, cando despois da folga xeral de 1917 o monterista Blanco Rivero sofre fortes críticas ata ser substituído en agosto por Vicente López Mosquera, que se converte así no primeiro maurista que preside un goberno municipal de entidade en Galicia.

No distrito de Padrón, feudo gassetista, os mauristas deron batalla con imaxinación, aínda que infrutuosa á hora de alterar a hexemonía na representación en Cortes. O primeiro paso constituíuno a fundación de comités mauristas en Padrón, Rois e Dodro a principios de 1914¹⁵. *El látigo* e o rianxeiro *El Barbero*

9 AM, 40 e 225. A Xuventude Maurista nace en febreiro de 1916 a partir da preexistente (1913) conservadora. Sería presidida por Vicente López Mosquera e posteriormente por Joaquín Losada Amor e Vicente López Mosquera.

10 AHRG, 2238.

11 Por exemplo no ronsel da matanza de labregos en Cans, Porto do Son; véxase *La Verdad* (22 de outubro de 1916) onde se pon moito coidado en exculpar á Garda Civil e se culpa en exclusiva o caciquismo gassetista.

12 Véxase As follas voadeiras conservadas no AHUS, Fondo Municipal, Policía de Imprenta, 812.

13 En Conxo non coñecemos exactamente o peso da minoría maurista pero si que en abril de 1920 a Comisión Provincial anula a proclamación de concelleiros polo seu primeiro distrito, decisión que os mauristas locais atribúen a que entre eles figuraban dous mauristas; AM, 225. En 1916 en Santiago eran tres os concelleiros mauristas, mais Francisco Vázquez Enríquez que fora elixido como tal pero posteriormente desmarcárase da disciplina, tal como informa *La Verdad* 21 (7 de xaneiro de 1917).

14 AM, 225. Moreno, que dende 1911 presidía un *Centro Popular Independiente*, xa se presentara en 1918 sen éxito.

15 *El Barbero Municipal* (24 de xaneiro de 1914 e 8 de febreiro de 1914). O comité padronés estaba composto por elementos de clase media, en concreto comerciantes agás dous propietarios e dous médicos.

Municipal (e en 1914 o seu efémero continuador *Justicia*) complementan a acción política e son a mellor testemuña do achegamento ó movemento agrarista, en concreto a *Acción Gallega*¹⁶. A alianza constrúese sobre un compartido discurso mobilizador e un anticaciquismo nunca ben definido pero que se dirixe contra os abusos dos gassetistas. A plasmación máis obvia vai ser o apoio conxunto nas eleccións xerais dese ano a Manuel San Román Ceballos, maurista que se opuxo a Eduardo Gasset Chinchilla pero foi amplamente derrotado¹⁷. San Román protagonizou un mitin no pazo de Lestrove con, entre outros, o veterinario galeguista Xesús Rodríguez Culebras, Basilio Álvarez e o director de *El látigo*, Antonio Bello Varela¹⁸. Polo distrito si se contaba cun deputado provincial¹⁹ pero unha posterior intentona de San Román en 1918 saldouse cun novo fracaso. O concello de Rois, onde existía unha sólida rede de sindicatos católico-agrarios, sería a base maurista do distrito, e aínda en 1920 se repetía a mestura de compoñentes rexionalistas e agraristas cun mitin con Calvo Sotelo como principal orador na compañía de Luís Peña Novo²⁰.

No distrito de Noia, igualmente controlado polos gassetistas, o seu dominio non se ve turbado e invariablemente elíxense deputados liberais (en 1914, 1916 e 1919 mesmo polo artigo 29), malia algún éxito parcial como a elección en 1920 de oito mauristas de dez postos en xogo no concello de Noia²¹. Nas eleccións de abril de 1923 compite contra Ricardo Gasset nada menos que José Calvo Sotelo, que comeza a campaña cun mitin en Porto do Son no que invoca a memoria da matanza de Nebra sete anos antes “en memoria de un caciquismo nefando”, ó que seguiron moitos outros en diversos puntos do distrito²².

No distrito de Arzúa a primeira actividade maurista da que temos noticia é a partir do acceso en 1912 ó concello de elementos afíns, coa axuda de Vázquez de Mella, e así mesmo o deputado (1919 e 1920) Eduardo O’Shea estaba adscrito ó grupo ciervista, aliado dos mauristas²³. No de Ordes, os mauristas, con apoio de

16 Durán, José Antonio (1972): *Historia de caciques, bandos e ideoloxías en la Galicia no urbana (Rianxo, 1910-1914)*, Madrid, Siglo XXI.

17 Segundo os datos do ministerio de Gobernación por 4613 votos contra 524, aínda que faltaban por computar catro seccións; AHN Gobernación, 26A/12.

18 AM, 40 e *El Barbero Municipal* 189 (7 de marzo de 1914), que informa igualmente da presenza de tres sacerdotes de Rois e Iria. Cómpre subliñar que o gassetismo contaba co apoio de boa parte do clero padronés como analiza Domínguez Almansa, Andrés (1997): *A formación da sociedade civil na Galicia rural. Asociaciónismo agrario e poder local en Teo (1890-1940)*, Teo, Concello de Teo.

19 Francisco Taboada Diéguez, falecido en 1915; AM 27A/15.

20 AHUS (Policía de Imprenta), 810.

21 AM, 220 e 225.

22 Bullón de Mendoza, Alfonso (2004): *Op. cit.*, p. 116. Finalmente Calvo sería derrotado por 3100 contra 4500 votos, coas previsibles irregularidades.

23 AM, 225. En *Vida Ciudadana* (6 de marzo de 1914) contan entre os deputados mauristas a Ramón Sanjurjo, substituído ós poucos meses ó ser nomeado gobernador civil de Sevilla.

varias sociedades agrarias, presentan un candidato (Luis Harguindey) infrutuosa-mente en 1918 contra o deputado en exercicio Alfonso Senra, pero non conseguen erosionar o control liberal ata a Ditadura, cando o delegado gubernativo dá acceso ás oito corporacións do distrito a elementos conservadores antes na oposición. Entre estes predominaban os afíns ó gobernador civil de Lugo Jacobo Varela de Límia, que se presentara sen éxito contra Senra en 1923 como maurista, e instauran as súas propias redes de poder con apoios entre os párrocos locais²⁴.

En Betanzos, o marqués de Figueroa tiña en Pedro Miranda y Cárcer (elixido deputado en 1903, 1905, 1907 e 1914) o seu home de confianza ata o seu pasamento en 1914²⁵. En xaneiro de 1915 nunhas eleccións parciais o militar José Cavalcanti imponse, co apoio dos mauristas e conservadores pero tamén de parte dos liberais (garciaprietistas) do distrito, ó liberal-romanonista Daniel Pérez, pero non se pode considerar estritamente unha candidatura maurista²⁶.

Ferrol vai ser un territorio de predominio liberal-democrático se ben, en 1919, o candidato maurista Juan Romero Araoz consegue un digno resultado contra Ángel García Valerio e en 1920 o Comité maurista pode gabarse da consecución de varios postos no concello²⁷. No distrito de Ortigueira, ferreamente liberal, a influencia maurista só se manifestaría nas simpatías que puidese espertar entre os sindicatos agrícolas católicos da bisbarra.

En Corcubión contábase cun núcleo gamacista que segue o mesmo percorrido que Maura cara ás ringleiras conservadoras e que a principios de século está liderado polo avogado e funcionario de aduanas José Valdés²⁸. A presenza en varios concellos non culmina ata 1919, cando será elixido (e renova en 1920 e 1923) deputado Benito Blanco-Rajoy Espada poñendo fin ó prolongado dominio gassetista. Por último, en Muros a loita desenvolveuse fundamentalmente entre os liberais (monteristas) e conservadores bugallalistas.

1.2. Lugo

Na provincia de Lugo a implantación maurista é menor e falta ademais unha figura aglutinadora como era o caso na Coruña do marqués de Figueroa ou en Ourense de Calvo Sotelo posto que Goicoechea (deputado por Becerreá xa en 1910 ó impoñerse ó xornalista Alfredo Vicenti) malia o seu peso na escala estatal non puido exercer un liderado equivalente nin estivo tan entregado na súa base territorial galega. O conservadorismo provincial está dominado polos besadistas,

24 AHN, Presidencia do Goberno, 254.

25 *Vida Gallega*, núm. 65 (20 de decembro de 1914).

26 *La Voz del Pueblo* (18 de xaneiro de 1915); AHN, Gobernación, 27A/1.

27 AM, 225; EIG (3 de xuño de 1919). O presidente do comité era Antonio Togores.

28 AM, 429.

pero os mauristas contaban con amplas simpatías entre os sindicatos católicos e no diario da capital *La Voz de la Verdad*. Maura impulsa en 1907 a elección por Ribadeo do seu secretario particular Prudencio Rovira pero isto non foi dabondo para establecer unha base sólida no distrito, que nas eleccións seguintes volveu ser dominado polos liberais xa de xeito ininterrompido ata a Ditadura. En 1914 só se presentan Guillermo Joaquín de Osma en Monforte (o ex-ministro de Facenda con Maura non ten dificultades en renovar o escano que levaba ocupando dende 1891) e Goicoechea por Becerreá onde perde o seu escano fronte ó conservador (besadista) conde de Peña Ramiro, malia terse celebrado en febreiro un gran mitin na capital en colaboración cos xaimistas con duras críticas ós idóneos²⁹.

Antonio Goicoechea (daquela ministro de Gobernación no goberno Maura) obtén a acta por Monforte en 1919, contando co apoio dos alcaldes dos principais concellos, do seu predecesor Guillermo Joaquín de Osma³⁰ e dos correspondentes Comité e *Juventud Maurista*. Non obstante, o futuro fundador de *Renovación Española* perde o escano un ano máis tarde ante un candidato conservador posto que sofre a ofensiva combinada do goberno Dato a través do gobernador civil (que destitúe en plena campaña electoral as corporacións de Pantón e Monforte e nomea concelleiros interinos) e dos bugallalistas locais³¹. Por último, entre 1919 e 1923 foi deputado por Mondoñedo, ata entón dominado polos liberais, o ciervista Felipe Lazcano y Morales.

Non houbo máis deputados mauristas por Lugo, unicamente tentativas infrutuosas que amosan a incapacidade para gañar posicións na política provincial³². En 1914 Eduardo O'Shea presentouse sen éxito pola circunscrición da capital, onde foi amplamente derrotado pola combinación oficial (dous idóneos e un liberal)³³. O mesmo ano sofre a mesma sorte Goicoechea en Becerreá ante o conservador conde de Peña Ramiro. En 1916 é O'Shea o que se presenta por Becerreá de novo sen éxito, o mesmo que Carlos González por Chantada (onde se fundara en febreiro dese ano o semanario maurista *Hidalguía*) fronte a Leonardo Rodríguez³⁴. En 1918 Jesús Cora Lira (director de *La Voz de la Verdad*) en Mondoñedo plantou cara ó liberal-demócrata José Martínez de Velasco e o mesmo fixo José María Montenegro contra o intocable Portela Valladares na Fonsagrada en 1918 e

29 *Diario de Galicia* (17 de febreiro de 1914); AHN, Gobernación, 26A/12.

30 Que levaba a súa influencia á Deputación, onde contaba con dous deputados; *El Correo de Galicia* (14 de marzo de 1917).

31 AM, 220, 226 e 254.

32 Os datos para a Deputación Provincial son fragmentarios. En 1915 estaba composta por quince liberais e nove conservadores, dos que un era adicto a Goicoechea e outro, a Osma; AHN, Gobernación, 27A/2.

33 AHN, Gobernación, 26A/12. Previamente constituírase o Comité Maurista da capital, presidido por José María Montenegro e proclamara a Goicoechea xefe provincial (*Diario de Galicia*, 21 de marzo de 1914).

34 AHN, Gobernación, 27A.

1919³⁵. Habería que incorporar ó panorama iniciativas locais, como na Terra Chá (incluída a efectos electorais na circunscrición da capital) a compoñente maurista presente no rexeneracionismo nacionalista e rexionalista de *El Ratón* de Vilalba (1910-1915) ou *El Lucero* de Cospeito (1915-1920), mensual católico-agrario dirixido polo concelleiro maurista José Otilio Díaz de Verdes³⁶.

1.3. Ourense

En Ourense o maurismo non só vai ter relevancia de seu, senón que vai estar na orixe da conformación dun grupo de poder decisivo na política provincial que percorre o camiño dende o maurismo á dereita autoritaria na II República, pasando pola Unión Patriótica³⁷. A confrontación co bugallalismo predominante na provincia vai ser encarnizada, se ben tardía, posto que nin nas eleccións de 1914 nin das de 1916 se presenta ningunha candidatura coa rúbrica maurista fóra do conde del Moral de Calatrava, enfeudado no distrito de Trives e emparentado coa familia Maura³⁸.

Dous anos despois, eleccións nas que non se aplica o artigo 29 na provincia, rexístranse dúas candidaturas mauristas, de novo a de Trives do conde del Moral e a infrutuosa de Calvo Sotelo fronte ó conservador-bugallalista Leopoldo García Durán, empresa na que o tudense conta co apoio dos rexionalistas³⁹. A alternativa maurista estará en 1919 mellor preparada, baixo un goberno Maura e coa fundación primeiro de comités mauristas en Ourense (presidido polo avogado Arturo Salgado Biempica) e O Carballiño (presidido por Arturo Sieiro) e unha serie de tirapuxas previas como a que leva á existencia de dúas xuntas municipais do censo en Maside, unha proclive ós mauristas e outra a García Durán⁴⁰. Nesas datas os mauristas contaban xa cunha minoría significativa na Deputación (controlada polos bugallalistas) grazas ós tres deputados provinciais por Trives e ó banqueiro

35 *La Voz de Galicia* (29 de febreiro de 1918); EIG (26 de febreiro de 1918 e 3 de xuño de 1919).

36 Sobre *El Ratón*, Beramendi, Xusto G. e Roca Cendán, Manuel (1995): *Lois Peña Novo: obra completa*, Santiago de Compostela, Universidade, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico, p. 43.

37 Durán, José Antonio (1992): "Función del calvosotelismo en la articulación de la derecha autoritaria (el caso de Ourense)", en De Juana, Jesús e Castro, Xavier (eds.): *VI Xornadas de Historia de Galicia*, Ourense, Deputación Provincial de Ourense, pp. 105-119; Núñez, Xosé Manoel e Grandío, Emilio (1997): "Clientelismo político y derecha autoritaria en la Galicia de la II República: una aproximación a través de la correspondencia de Calvo Sotelo", *Spagna Contemporanea*, 12, pp. 68-88.

38 AHN, Gobernación, 26A.

39 *La Voz de Galicia* (18 de febreiro de 1918). Calvo obtén segundo a acta oficial 3.503 votos fronte ós 4.097 do seu rival, vantaxe que quedou reducida a 213 unha vez anuladas as actas de varias seccións por diversas irregularidades. Losada Diéguez apoia a Calvo, por exemplo, nunha carta aberta ós electores do Carballiño en *La Región* (27 de xaneiro de 1918).

40 AM, 193 e 220; AHN 28A/ 2. A raíz do conflito estaba na anulación da elección en agosto de 1917 do alcalde de Maside, que non obstante nomeou unha xunta municipal do censo antes de ser destituído.

ourensán Juan Fuentes, dous concelleiros na capital e presenza nalgúns concellos rurais, onde ademais acosan ás corporacións bugallalistas grazas a unha rede apoiada en sindicatos católicos (como os de Cea, Punxín e Boborás no distrito do Carballiño) e párrocos⁴¹. Contamos cun documento de primeira man, unha carta de José Calvo Sotelo a Maura na que o primeiro é reticente (“no sería un sacrificio sino una humillación”) a non presentarse polo Carballiño (semella que se lle ofrecera un posto por Toledo), dada a intención de Maura de pactar cos idóneos para reconstruír o partido conservador:

En Orense podemos traer cinco actas, ¿hay pacto? Pues reduzcámonos á dos o tres. Pero quedarnos solo con una (la de siempre: Moral), no es pacto, ni transacción, es desahucio antijurídico e injusto.⁴²

Calvo Sotelo obtén a acta polo Carballiño ante García Durán (4062 votos contra 2848), mentres o marqués del Águila fracasa en Xinzo ante o tamén bugallalista Luis Usera Bugallal. Repárese en que non se respectaba así o pacto establecido en Madrid entre Maura e Dato para os mauristas non presentar candidatos en distritos con deputado conservador en exercicio, a cambio de que os idóneos cedesen determinados distritos ós mauristas. Na loita contra os seus rivais conservadores non dubidan en aliarse con forzas de fóra da quenda ó redor dun discurso anticaciquil. Tanto Calvo como o marqués del Águila reciben o apoio de significados rexionalistas como Risco ou Arturo Noguerol, e os dous contan con apoios entre as sociedades agrarias⁴³. Por último, Prudencio Rovira a partir de 1919 “herda” o distrito de Trives. A inestabilidade crónica da fase final da Restauración leva a novas eleccións ó ano seguinte, agora baixo un goberno Dato e nada menos que con Bugallal en Gobernación, que se pon como obxectivo reducir ó máximo a presenza no Congreso de mauristas e ciervistas. Neste contexto Calvo Sotelo (que denuncia o traslado de funcionarios para facilitar a manipulación electoral) é derrotado por García Durán, e Prudencio Rovira queda en Trives como único deputado maurista, o mesmo que en 1923⁴⁴.

1.4. Pontevedra

Pontevedra non era un terreo doado para o maurismo se facer un oco, posto que estaba repartido entre liberais e bugallalistas que en liñas xerais acadaran

41 AM, 207. Unha variante de asociacionismo novidosa deuse no Carballiño coa existencia dun club de fútbol denominado *Maurista Sporting Club*, segundo información facilitada amablemente por Andrés Domínguez.

42 AM, 18. A carta leva data do 9 de maio de 1919.

43 Pode comprobarse a través de *La Voz de Allariz*, en particular núm. 19 (25 de maio de 1919) e 25 (20 de xullo de 1919). Para Xinzo, *Juventud* núm. 10 (13 de xuño de 1919).

44 O maurismo mantén non obstante representación a nivel municipal na bisbarra do Carballiño. Así, en Maside en 1922 resultan elixidos catro mauristas; *La Integridad* (7 de febreiro de 1922).

un acordo tácito para o mantemento do *status quo*. Das catro galegas, de feito é a de maior aplicación do artigo 29 e de maior número de distritos propios, e tamén será a única pola que non se elixa ningún deputado maurista.

Na capital provincial o comité maurista, creado en novembro de 1917 e presidido por Rafael Sáez Díez (xerente do balneario da Toxa), pode gabarse en 1920 da obtención de tres actas, aínda que como en tantos outros casos a consecución da alcaldía viría da man da Ditadura en 1923⁴⁵. No veciño concello de Marín consta tamén nesa data a presenza na corporación e o avogado, xornalista e organizador agrario Raimundo Vidal Pazos ponse ó servizo do maurismo durante algún tempo⁴⁶, e en Bueu formouse un Comité Maurista en xaneiro de 1919.

Rafael López de Haro, notario e novelista pontevedrés, preséntase en 1919 nada menos que contra o liberal Bernardo Mateo Sagasta Echeverría, que levaba representando o distrito de Caldas dende 1893 (e seguiría facéndoo ata 1923). O máis interesante é que buscou o apoio da acabada de fundar (novembro de 1918) Federación Municipal Agraria de Caldas. Previamente os mauristas lograran atraer elementos agrarios de Moraña que non obstante en 1917 pactan cos liberais a cambio da alcaldía⁴⁷.

No feudo riestrista da Estrada existen elementos mauristas entre os sindicatos católicos da bisbarra e como mínimo un comité maurista, o de Forcarei, pero nunca presentan candidatos propios a Cortes senón que apoian os sucesivos aspirantes antiriestristas (Losada Diéguez e Alfredo Pérez Viondi)⁴⁸.

En 1910 as sociedades agrarias do distrito de Redondela (que incluía Lavadores co seu activo núcleo agrarista) presentaron contra o candidato liberal Francisco de Federico y Riestra (sobriño do marqués) un persoeiro singular, o heroe da guerra de Cuba, xeneral Antero Rubín, que adoita ser cualificado de maurista. Efectivamente, no arquivo Maura consérvase correspondencia entre ambos, na cal Rubín di comprender que Maura non o ampare directamente por mor de respectar o pacto entre Besada e Riestra na provincia, pero bríndalle o seu escano no caso de conseqüilo⁴⁹. Derrotado por unha marxe relativamente estreita (1.247 votos) Rubín obterá escano finalmente polo distrito de Quiroga en 1914 como candidato idóneo polo artigo 29. En 1918 presentouse A. G. Espino que foi derro-

45 *El Compostelano* (14 de febreiro de 1920). AM, 254 e 319.

46 AM 226; afirma que vai fundar un semanario maurista en 1920, pero que saibamos non chegou a ver a luz.

47 *El Eco de Santiago* (3 de xaneiro de 1919); *El Progreso* (23 de maio de 1919) e diversos números de *El Bólide* (Moraña).

48 AM 226 e 415.

49 En todo caso tratouse dunha iniciativa agraria na que o maurismo como tal non estivo involucrado. É moi significativo que Maura lembre a Rubín a “necesaria solidaridad entre todos los elementos monárquicos y de orden del distrito, para no dar pábulo á los partidarios del trastorno y la violencia”; AM, 92 e *La Voz de Galicia* (10 de maio de 1910).

tado por unha marxe estreita de votos polo candidato riestrista, imponéndose nos concellos de Lavadores e Redondela⁵⁰.

En Vigo, inicialmente, a escisión maurista contou co apoio da Xuventude Conservadora, pero non co do Comité Conservador⁵¹. En 1918 fórmase o Comité Maurista, impulsado por Bernardo Bernárdez Romero (vencellado ó Círculo Mercantil) pero non conta con forza dabondo para presentar un candidato propio senón que nese ano apoian xunto con republicanos e socialistas ó empresario conserveiro José Curbera Fernández, que se presenta como independente⁵². De xeito semellante á táctica empregada en Compostela, o impulso rematará por canalizarse cara a unha iniciativa localista, a Liga de Defensores de Vigo (que terá como voceiro oficioso o semanario *La Luz*), e ó igual que noutras localidades, os mauristas só accederán ó poder municipal coa instauración da Ditadura e o nomeamento de Adolfo Gregorio Espino (director no seu momento do semanario maurista *La Noche*) como alcalde⁵³.

Polo demais só temos constancia de grupos e iniciativas illadas sen repercusión fóra do ámbito local. Así, en Baiona existía en 1917 un comité presidido polo erudito Ulpiano Nogueira, e actividade xa antes posto que en 1915 resultan elixidos tres concelleiros e ó ano seguinte os agrarios do distrito buscan o seu apoio para presentar o antigo líder do Directorio de Teis e alcalde de Lavadores Xulián Estévez co fin de evitar a proclamación do liberal Ángel Urzáiz polo artigo 29⁵⁴. En Lalín existía dende moi cedo (marzo de 1914) un comité maurista con varios concelleiros que en ocasións entra no xogo de alianzas con agraristas e liberais disidentes contra os candidatos riestristas nas eleccións provinciais, e lanza en outubro de 1917 o periódico quincenal *La Lucha*⁵⁵.

---

50 FV (25 de febreiro de 1918).

51 *Vida Ciudadana*, 6 (6 de febreiro de 1914).

52 AM 32/22; FV (25 de febreiro de 1918).

53 Veiga, Manuel (2000): "O réxime de Primo de Rivera en Vigo e na provincia de Pontevedra: da esperanza á desilusión", *Pontevedra*, 20, pp. 41-52; AM, 345. Espino presentouse por Vigo en 1923 onde foi derrotado por Rafael Gasset; *La Integridad* (13 de febreiro de 1923).

54 *La Voz del Tecla* (5 de maio de 1917); *La Voz de la Verdad* (17 de novembro de 1915); *La Voz de Galicia* (1 de abril de 1916); AHN Gobernación, 27A.

55 AHUS, Pol. Imprenta; *Vida Ciudadana* (21, 22 de maio de 1914); Garrido Couceiro, Xoán Carlos (1995): *Manuel García Barros: loitando sempre*, Lugo, Edicións Fouce, p. 92. En 1919 segundo *El Ideal Gallego* (31 de maio de 1919) cóntanse entre os apoios a un candidato apelidado Ballesteros oposto ó liberal Sáinz de Vicuña; Libro-Rexistro de Asociacións, Goberno Civil de Pontevedra.

CADRO 1: deputados mauristas por Galicia

	A CORUÑA	LUGO	OUR.	PTV.	GALICIA	ESP.	G/E
1914	2	1	1		4	21	19%
1916	1	1	1		3	15	20%
1918	1	1	1		3	32	9,3%
1919	2	1	2		5	60	8,3%
1920	3	0	1		4	24	16%
1923	2	0	1		3	11	27,2%

Fonte: elaboración propia.⁵⁶

2. O programa e o estilo: as especificidades galegas

Se cadra resulta un tanto inxenuo falarmos dun programa maurista cando nunca existiu unha acción ben planificada nin marcos organizativos rixidamente artellados, tendo en conta ademais a pluralidade de tendencias dentro do propio movemento, pero da traxectoria dos mauristas é posible tirar algunhas conclusións. Centrarémonos en dúas especificidades da axenda política galega: a cuestión foral e a da organización territorial do Estado.

O preito foral atópase nos anos nos que se desenvolve o maurismo nunha perspectiva histórica no seu punto álxido. Cara a 1914 a loita pola consecución pola propiedade plena da terra convertérase nunha eficaz causa mobilizadora da man das sociedades agrarias, en particular nas dúas provincias meridionais. Neste pulso, o partido conservador quedara consagrado a ollos da opinión pública como o partido dos foristas. Os liberais podían presentar o antecedente do proxecto de lei de redención elaborado por Montero Ríos en 1892 e nun plano máis práctico o liberalismo pontevedrés da man de Eduardo Vincenti apadriñara a campaña antiforal do Directorio de Teis en 1907 e Portela Valladares liderou *Acción Gallega* xunto con Basilio Álvarez baixo a protección dende o goberno de Canalejas ata o seu asasinato⁵⁷. Polo tanto elementos liberais buscaban dirixir no seu beneficio a mobilización agrarista antiforal, mentres o conservadorismo aparecía como a derradeira trincheira do dominio directo, e iniciativas como a presentación de senllos proxectos de redención por parte de González Besada en 1907 e do bugallalista Estévez Carrera en 1914 son xulgados meras manobras de diversión. A situación queda así aparentemente bloqueada durante os anos da gran guerra cando no existen organizacións agrarias a grande escala, pero baixo a superficie

56 Contabilízase como maurista a Moreno Tilve (formalmente elixido como independente por Santiago en 1920) pero non a Eduardo O'Shea e Felipe Lazcano (ciervistas). Na columna do total da minoría maurista no Congreso non se contabilizan os ciervistas. As cifras para España están tomadas de Gil Pecharromán, Julio (1994): *Conservadores subversivos: la derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid, Eudema, p. 20.

57 Sobre estas cuestións Cabo Villaverde, Miguel (1998): *O agrarismo*, [Vigo], A Nosa Terra. Por suposto que no seo do liberalismo galego existían outros sectores contrarios ó redencionismo, en particular o riestrismo.

está a fraguar no agrarismo non confesional a transición dende o predominio das teses redencionistas ás abolicionistas, evolución que dará lugar á axitación social do período 1918-1923.

Os mauristas irrompen en escena cun efecto decisivo, xa que coa credibilidade que lles dá ser unha forza conservadora (nos obxectivos, que non sempre nos medios) e o seu ascendente sobre o sindicalismo católico axudan a que este reformule a súa posición ante a cuestión foral. En concreto na segunda metade dos anos dez o sindicalismo agrario confesional abandona a súa tradicional postura que evitaba a explosiva cuestión foral (que sería superada gradualmente a base das melloras técnicas e produtivas e a boa vontade de ambas as dúas partes) e acepta por fin a necesidade dunha lei de redención forzosa. Redención que obviamente debería facerse en termos respectuosos cos intereses dos perceptores de rendas, pero polo menos unha postura máis realista.

Prudencio Rovira, secretario persoal de Maura que filtraba toda a súa correspondencia pero en particular a referida a Galicia con anotacións á marxe, xa adianta esa postura en 1904 en *El campesino gallego*. Nas súas páxinas fai un balance positivo do papel histórico do foro pero, nos albores aínda do movemento agrarista, ve chegada a hora da súa desaparición como institución anacrónica, un nó gordiano que ou solucionaba o lexislador ou “lo corta dentro de más o menos tiempo el hacha de la revolución social, que ya se anuncia con destellos siniestros en algunas regiones”⁵⁸. Ese temor ó potencial axitador da cuestión foral plásmase anos despois cando responde en duros termos a un escrito do Directorio de Teis⁵⁹. Aínda que non coñezamos o proceso de elaboración do decreto de redención de forzosa de 1926 resulta lícito aventurar que as teses dos antigos mauristas galegos presentes na administración na Ditadura, antes ca ningún outro Calvo Sotelo, terían considerable influencia na súa conformación final, que resultou nunha solución moito máis favorable para os intereses do directo do que permitían presaxiar os acontecementos dos anos anteriores.

Sobre o segundo aspecto, as conviccións do propio Maura ofrecían un favorable punto de partida para un entendemento como mínimo táctico cos galeguistas, posto que o político balear era un sincero partidario da descentralización administrativa, compatible cos seus intentos de reforzar o sentimento nacional español nun sentido cívico aínda que tinxido de catolicismo e tradición⁶⁰. Fronte

58 Durán, José Antonio (ed. 1984): *Aldeas, aldeanos y labriegos en la Galicia tradicional*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia, p. 179. Rovira apoia un proxecto de redención na liña do presentado anos antes por Montero Ríos, que prologa o libro.

59 AM, 207/1.

60 González Hernández, M.ª Jesús (1997): *El universo conservador de Antonio Maura: biografía y proyecto de Estado*, Madrid, Biblioteca Nueva, pp. 150 e ss.; González Hernández, M.ª Jesús (1991): *Ciudadanía y acción*:

á Solidaritat Catalana tivo unha actitude ambigua, xa que admiraba dela o que tiña de mobilización cívica e modernizadora, desconfiando en cambio dos seus fins últimos, pero tentou incorporala ó sistema ó contrario do que fixo coa Solidaridad Gallega.

O contexto histórico é o do proceso que leva á constitución primeiro das Irmandades da Fala en 1916 e dous anos despois a decantación cara ó nacionalismo⁶¹. O maurismo ofrecíase como un interlocutor válido en temas de organización territorial para os rexionalistas máis conservadores primeiro, e tras 1918 para aqueles que rexeitaban o paso cara ó nacionalismo. Calvo Sotelo era a referencia principal nestes temas, como se demostraría de novo coa Ditadura de Primo cando as súas promesas dunha Mancomunidade galega ou equivalente explican boa parte do colaboracionismo inicial dos galeguistas.

Entre os mauristas galegos o nacionalismo español non excluía a defensa dun rexionalismo sentimental pero inoperante en termos políticos e/ou uns propósitos descentralizadores que como especificidade incluían algún tipo de recoñecemento xurídico da parroquia, cuestión moi do agrado dos galeguistas ata a etapa republicana. No primeiro campo militaría o propio marqués de Figueroa, erudito da literatura galega e que tiña como secretario persoal a Aurelio Ribalta, escritor, director da revista *Estudios Gallegos* e membro da Irmandade da Fala de Madrid. O marqués escribe a Maura unha carta, datable en 1918, preocupado polas propagandas rexionalistas en Galicia animadas por Cambó. O seu interese xustifica a extensión da cita:

Amigos políticos de Cambó, que allí le siguen (tienen un periódico, “El Noroeste”, comprado por la Lliga), manifiestan deseos de inteligencia y unión, con los elementos mauristas” [...] [Figueroa recomienda prudencia] Las simpatías de los nuestros y los regionalistas, dieron, en las elecciones lugar a que fuese común el esfuerzo, con todo no bastante, por lo que se desanimaron y disgregaron esas fuerzas. Hallaron más fructífero empleo las nuestras, en las empresas sociales, que allí hoy constituyen nuestro principal fin. Aun para el político (pero no mostrándolo) pueden llegar a significar mucho los Sindicatos, que van extendiéndose y mejorándose. Ven esto con simpatía los regionalistas y es de ellos como consecuencia ese avance para la unión, a lo que Cambó, consultado, se manifiesta favorable. No está ya aquel país tan ausente como lo conocimos (y como vivió durante centurias) y hay movimiento, germinación, que no puede predecirse la cosecha que rendirá. Sigue por descontado la imposición de la oligarquía, la que prevaleció malamente en las elecciones, la que sufre permanentemente el país anheloso de libertad incluso de autonomía, de la que

---

el conservadurismo maurista (1907-1923), Madrid, Siglo XXI, p. 133. Este era un dos puntos de evolución con respecto ó conservadorismo canovista.

61 De acordo coa periodización exposta en Beramendi, Xusto G. e Núñez Seixas, Xosé Manoel (1995): *O nacionalismo galego*, [Vigo], A Nosa Terra.

pretende sacudiendo esas imposiciones de la centralización, en que todo se cifra y que es cuanto de la política conocen nuestras clases rurales. No ejercitando derechos de ciudadanía (carecen de preparación y todo está constituido para estorbarlo) fian la expresión de su disgusto y de sus enojos, a desordenados movimientos, y añadirán a todos los otros nuevos males. Perdurar en la situación que allí sufren sería tan dañoso como el querer cambiarlo en un punto. La necesidad del cambio, ha sido reconocida, no sé si con sinceridad, por los que vienen aprovechando el convencionalismo electoral, aunque tanto aquí mismo impone, para mantener la oligarquía. Esta repugna, sin que la perspectiva de sustitución atraiga. Ello es que la necesidad aumenta y las propagandas peligrosas hallan simpatía y ahí están, para acusarlo, las impresiones [...] En Galicia, desde muy antiguo, vienen faltando á su misión las clases directoras. Malamente constituidas por las oligarquías políticas, el mal se agrava y son muy de temer anárquicas consecuencias. Principalmente culpable la torpe política, comprendo que así y todo no se puede prescindir (no se ha presenciado) de políticos que presentan realidades, no sustituibles con utopías [...].⁶²

O desenvolvemento do maurismo coincide en Galicia coa formación das Irmandades e o tránsito definitivo do rexionalismo ó nacionalismo. A súa reacción será tentar monopolizar o sentimento rexionalista, como se evidencia no predominio de elementos mauristas na *Semana Regionalista* organizada por *El Debate* en Santiago de Compostela en xullo de 1918 e interpretada como un intento de oporlle ó salto cualitativo das Irmandades un rexionalismo “sano y bien entendido”⁶³. Calvo Sotelo en particular vaise presentar como rexionalista en numerosas ocasións e *El Ideal Gallego* non terá reparos en cualificalo como o herdeiro de Alfredo Brañas⁶⁴.

No que os mauristas presentaban unha orixinalidade indubidable era no estilo, cunha retórica e unhas prácticas inéditas dentro dos partidos dinásticos. Como se ten dito, simplificando, fins de dereitas con métodos de esquerdas, buscando a mobilización da ciudadanía. Con todo, tanto as obras xerais como os estudos en ámbitos máis reducidos e as evidencias para Galicia amosan o manexo segundo as necesidades e as posibilidades de métodos renovadores e mobilizadores con outros da máis pura raizame caciquil⁶⁵. Cando teñen ocasión, os candidatos

62 AM 417 (subliñados no orixinal).

63 Beramendi, Xusto G. (1987): “Incidencia ideológica del Neocarlismo y el socialcatolicismo en el regionalismo gallego terminal (1907-1916)”, en *Homenaje de la Facultad de Geografía e Historia a D. Manuel Lucas Álvarez y D. Ángel Rodríguez*, Santiago de Compostela, Universidade, vol. I, p. 433; Martínez López, Alberte (1989): *O cooperativismo católico no proceso de modernización da agricultura galega, 1900-1943*, Pontevedra, Deputación Provincial de Pontevedra, p. 250. O libriño de J. Varela de Limia *Orientaciones regionalistas* (1918) pode dar unha idea dos límites desa concepción do rexionalismo.

64 EIG (25 de febreiro de 1923).

65 Marcos del Olmo, M.ª Concepción (1993-1994): “El maurismo castellano-leonés en las elecciones generales del período 1914-1923”, *Anales de la Universidad de Alicante*, 10-11, pp. 83-92.

mauristas botan man dos resortes tradicionais: traslado de funcionarios, designación de carteiros, etc.⁶⁶, ou de métodos tan pouco fomentadores da conciencia cívica como os mitins no distrito do Carballiño onde entre música, pan e viño se promete a condonación das rendas atrasadas e os curas presumen dos votos que poden carretar ás urnas⁶⁷.

No exercicio do poder os mauristas tampouco deron superado a lóxica do favor típica da política clientelar. Exemplifiquémolo cunha xestión de Prudencio Rovira como deputado por Trives en 1922 (baixo un goberno conservador de Sánchez Guerra). O SAC de Sas de Penelas (Castro Caldelas) solicitara a súa mediación para obter unha subvención, que Rovira tramitou no ministerio de Fomento. A subvención concedeuse, pero Rovira escribe nos seguintes termos ó funcionario responsable dándolle as grazas

[...] por una atención que beneficiaba a una colectividad labradora indemne hasta este instante de la fiebre roja común al agrarismo gallego. Pero es el caso que la orden concediendo esa subvención en vez de llegar por mi conducto a los interesados llegó por mediación de representantes del conde de Bugallal en Orense. Como ni los interesados, ni yo, habíamos dicho palabra del asunto al Sr Bugallal, ha causado esta intervención del conde la natural sorpresa y aun cierta desilusión ya que la subvención que contentaba a aquellos campesinos por acreditar mi buen deseo, les parece mezquina ante el alto valimiento que se supone patrocinada. Yo sé cuánto contrarían al conde estas aficiones (?) torticeras de sus amigos oficiosos; y claro es que le tengo por ajeno a ellas. También a Ud., desconocedor como es de aquella complicada política de Orense. De todas maneras en lo ocurrido hay algo que rompe las deferencias corrientes con los diputados que legítimamente gestionan asuntos de sus representados.⁶⁸

Unha peculiaridade do maurismo é o apoio que recibe entre amplos sectores do clero parroquial, do que unha expresión é a sintonía cos sindicatos confessionais pero que vai máis alá. Calvo Sotelo amosa unha preocupación constante polos traslados de curas no distrito do Carballiño, tentando influír tamén nos de padroado particular. Así, tenta que Rovira medie ante o marqués de Camarasa para que designe no curato de San Xoán de Curantes (Punxín) un cura da súa confianza

[...] porque se trata de una parroquia enclavada en el centro de uno de los Ayuntamientos en que menos fuerza tengo yo en el distrito de Carballino. Dada la influencia que los Curas ejercen en aquella tierra, y la adhesión casi unánime del clero del mismo a nuestra causa, la designación del nuevo párroco de Curantes puede favorecerme o perjudicarme mucho en el porvenir.⁶⁹

66 Exemplos en favor de Rovira e Calvo en AM 248 e 227 respectivamente.

67 Fundación Penzol, Fondo Diéguez Arias

68 AM, 415.

69 AM, 15 e outros casos en 417.

Do mesmo xeito, cando se coñece que o reformista e agrarista de Redondela Juan Amoedo se presenta por Trives en 1923 o conde del Moral de Calatrava convoca a todo o clero de Castro Caldelas solicitando que apoien a Rovira dado o anticlericalismo de Amoedo⁷⁰.

3. Amigos, inimigos e compañeiros de partido: as relacións do maurismo con outras forzas políticas

O maurismo moveuse na zona de sombra entre o sistema e a contestación do mesmo, coa ambigüidade de perseguir fins conservadores con métodos inadmisibles ata entón para os partidos aquendados que perseguían a mobilización do electorado, nomeadamente desas “masas neutras” a modo de maioría silenciosa que o activismo maurista se encargaría de incorporar á vida pública.

Dentro do partido conservador existía un equívoco ulterior, o de se os mauristas constituían unha facción no seo do partido fundado por Cánovas que pugnaba por devolver o seu reticente líder á xefatura do mesmo ou ben un partido de seu. Non existe unha resposta unívoca, posto que a actitude dos mauristas foi diversa en función das subcategorías nas que se dividía e tamén do momento histórico, e o propio Maura xogaba coa devandita ambivalencia⁷¹. No caso galego podemos aventurar que unha hostilidade frontal presidiu as relacións entre os grupos de poder conservadores e o maurismo, de xeito que da panorámica ofrecida dedúcese que os mauristas non fan distincións entre liberais e conservadores á hora de facerse cun oco na xeografía electoral galega. Así, Calvo Sotelo en 1920 planea presentarse por Pontedeume dadas as dificultades que atravesaba o deputado en exercicio, Julio Wais, e as súas diferenzas co marqués de Figueroa. Calvo tenta elementos descontentos con Wais no distrito e a continuación solicita o apoio do marqués, que llo nega, ante o cal Calvo formula a posibilidade de presentarse non como maurista senón como rexionalista para non comprometelo⁷². O que cómpre subliñar aquí é o nulo sentimento de solidariedade ou afinidade cos restantes conservadores, polo menos en Calvo, representante nisto dos mauristas máis novos fronte a políticos máis veteranos como Figueroa, que non atopa lexítima a manobra.

Onde máis claramente se aprecia o implacable da loita entre conservadores e mauristas é, non obstante, nas confrontacións cos bugallalistas, tanto electorais como na prensa e no nivel discursivo, como sucede no Congreso onde a primeira

70 AM, 415/7.

71 Con carácter xeral os mauristas contemplábanse a si mesmos como un partido de seu, mentres o seu inspirador nunca abandonou a perspectiva de empregalos para recuperar o control do partido, por exemplo ó caer o goberno Dato en 1915; González Hernández, M.ª Jesús (1991): *Op. cit.*, p. 67.

72 AM, 18.

intervención de Calvo Sotelo como parlamentario en 1919 foi precisamente un duro enfrontamento dialéctico co conde de Bugallal, á sazón ministro de Facenda⁷³. O seguimento das campañas electorais polos dominios bugallalistas evidencia unha hostilidade cainita, onde se por unha banda os mauristas convertían o bugallalismo en epítome do peor caciquismo e se aliaban con excluídos da quenda como agrarios ou rexionalistas, os seus antagonistas recorrían a todo o arsenal de mecanismos de presión. Cando os partidarios de García Durán conseguen o traslado de trece carteiros do distrito do Carballiño e acosan a concelleiros afíns a Calvo, este escribe a Maura que o tratan “como no se trata al republicano más rabioso”⁷⁴. Máis adiante, con ocasión do derradeiro goberno Maura, Calvo solicita do seu xefe de filas que ante a situación na provincia de Ourense (actividade obreira, abusos caciquís no rural) substitúa o gobernador civil bugallalista (Rosón) non por un maurista, para que non o acusen de partidista, senón por un rexionalista ou un liberal⁷⁵. En dúas cuestións claves en Galicia, o foro e o rexionalismo, Bugallal personificaba o conservadorismo máis inflexible e ancorado no pasado, en contraste coa apertura que supuña o maurismo⁷⁶.

Os antagonistas primordiais dos mauristas son os conservadores idóneos⁷⁷, e contra eles e contra os liberais os mauristas non dubidan en aliarse con forzas alleas á quenda, en concreto carlistas, agrarios ou rexionalistas, aínda que non republicanos ou socialistas (coa relativa excepción dalgunhas alianzas de circunstancias para derrotar os candidatos liberais en Redondela e Vigo). Os liberais son englobados na mesma categoría da maraña caciquil e corrupta (fundamentalmente personificado polo gassetismo na provincia da Coruña). O que non se localiza, probablemente pola súa insignificancia política en Galicia, é unha individualización dos reformistas como grupo de esquerda leal pero con potencial para se converter na alternativa nun novo bipartidismo sobre bases renovadas⁷⁸.

Cos carlistas existían evidentes coincidencias sobre as que asentar a colaboración, comezando pola defensa do catolicismo, e xa se mencionou o mitin do 1914 en Lugo ou podería sinalarse o apoio a Calvo Sotelo por parte da familia Diéguez Arias no Carballiño. Existe un *continuum* no ideolóxico e no persoal entre este tradicionalismo cada vez máis impotente politicamente e as Irmandades, de

73 Bullón de Mendoza, Alfonso (2004): *Op. cit.*, p. 90.

74 AM,18, carta do 21 de xaneiro de 1919.

75 AM, 18, carta do 1 de setembro de 1921.

76 Vallejo *et al.* (2005): *Cobián, González Besada e Bugallal: tres ministros galegos na crise da Restauración*, Pontevedra, Deputación Provincial de Pontevedra, p. 263.

77 Aínda que as confrontacións tivesen como antagonistas máis frecuentemente os bugallalistas, as afirmacións anteriores tamén son válidas para os besadistas, contra os que Calvo amosaba un desprezo frontal e referíase ó seu líder despectivamente como “González Besugo”; AM, 18, carta a Rovira (27 de decembro de 1917).

78 González Hernández, M.ª Jesús (1991): *Op. cit.*, p. 129.

xeito que os apoios que reciben os mauristas dende estas proveñen fundamentalmente dos seus compoñentes nos que máis evidente é a ideoloxía e a orixe familiar tradicionalista. Antonio Valcárcel, Salvador Cabeza de León ou Aurelio Ribalta consultan asuntos políticos con Maura e exteriorízanlle a súa adhesión⁷⁹. A campaña electoral de febreiro de 1918 constitúe o momento de máxima sintonía.

O que se ten denominado “maurismo callejero”, a propaganda e a acción mobilizadoras, en Galicia tradúcese na procura de apoios dentro do asociacionismo agrario. Ó igual que sucedera na outra principal tentativa de rachar co *status quo* de quendas, Solidaridad Gallega, salvando as distancias, os mauristas buscan a panca para demoler os grupos de poder dinásticos nas sociedades agrarias, en particular os sindicatos católicos. Por intensidade e coherencia trátase dunha liña que vai máis alá da práctica entre políticos dinásticos dos dous partidos de promover sociedades agrarias dóciles ó seu servizo como resposta a versións menos manexables.

Calvo Sotelo converterase na correa de transmisión co sindicalismo confesional, do que dá testemuño a súa asidua presenza nos mitins e na prensa católica. O maurismo atrae a moitos dirixentes social-católicos (entre os máis comprometidos Jacobo Varela de Limia, Salvador Sanz, Julio Pérez de Guerra ou Amando Castroviejo) que atopaban nel non só coincidencias programáticas (corporativismo, centralidade da relixión na vida pública, crítica desapiadada ó liberalismo na súa versión restauracionista...) senón sobre todo un estilo moderno e unha enerxía que xa non podía ofrecer o desesperadamente inoperante e dividido tradicionalismo. Calvo Sotelo vaise converter no mediador perante a Administración central de numerosos sindicatos católicos, nun rol de intermediario e de intercambio de favores consubstancial á política restauracionista⁸⁰.

Aínda que a relación fose máis problemática, non faltaron episodios de colaboración co agrarismo non confesional, como as mencionadas alianzas tácticas con Acción Gallega en zonas de dominio liberal (distritos de Santiago e Padrón) ou con sociedades agrarias de Redondela e Vigo. Outra cuestión é que os mauristas espertasen reticencias entre os sectores do agrarismo situados na esquerda no espectro ideolóxico, e de feito estes achegamentos dan lugar a acedas polémicas no bando agrario. Malia todo, a tendencia é a restrinxir os apoios ó sindicalismo católico ata convertelos en exclusivos a partir de 1918, cando se configuran dous grandes bloques enfrontados no societarismo agrario.

79 A modo de exemplo, Antonio Valcárcel López, daquela vicepresidente da Irmandade da Coruña, maniféstalle o seu patriotismo español e a súa adhesión en 1917 e denomínoa “mesías político”; AM, 186 (carta do 21 de febreiro de 1917).

80 Da que existen bastantes mostras na correspondencia con Maura, por exemplo en AM, 193.

O potencial mobilizador que ofrecían os contactos co movemento agrario vai ser posto de manifesto fóra das aplicacións directamente electorais, como cando baixo dirección maurista se concentran en manifestación na Coruña a 800 labregos sindicados de Ordes para expoñer as súas queixas ante o Gobernador Civil polo emprego partidista do reparto de consumos por parte dos concellos (liberais) do distrito⁸¹. Precisamente ó redor dos consumos, en concreto esixindo a aplicación do Decreto Besada de 1918, vaise artellar unha campaña de axitación que vai conseguir ademais atraer a numerosas sociedades agrarias non confesionais. O *quid* da cuestión era que o devandito decreto podía supoñer arrebatarlles ós alcaldes a distribución das cotas do odiado imposto, que pasaría a ser elaborada por xuntas parroquiais nas que, atractivo engadido para os social-católicos, estaban integrados o párroco e os sindicatos agrícolas legalmente constituídos, ademais dos maiores contribuíntes. A campaña tivo como momento culminante un gran mitin en novembro de 1919 na Coruña con numerosísimas entidades de toda Galicia representadas (e non todas confesionais) no que só estaban presentes ou adheridos oito dos deputados galegos, case todos mauristas, extremo que foi subliñado pola prensa católico-agraria e polo director de *El Ideal Gallego* Alfredo García Ramos que o aproveitou para descualificar implicitamente o sistema parlamentario⁸². A cuestión, dados os obstáculos para a aplicación do Decreto Besada tanto a nivel estatal como local, seguirá presente nos mitins agrario-mauristas e dará lugar no verán de 1921 a unha Asemblea Agraria de novo na Coruña⁸³. Mesmo levou á colaboración nalgúns casos con sociedades non confesionais a través da constitución a nivel municipal das denominadas “Ligas de Defensa” para coordinar a protesta.

Cara ó movemento obreiro as relacións co maurismo veñen condicionadas en orixe pola bandeira de mobilización que supuxo o “¡Maura No!”, trala Semana Tráxica e a execución do mestre anarquista Ferrer i Guardia. Esa inicial confrontación foi moderándose cos anos, especialmente no momento en que o maurismo comezou a actuar como unha forza política confrontada ó aquendamento sistémico de liberais e conservadores idóneos. No contexto revolucionario do verán de 1917, tiveron lugar curiosas alianzas entre mauristas, republicanos, agrarios e o movemento obreiro, como no caso da folga xeral de xullo en Santiago de Compostela. Unha folga que rematou co monopolio do poder monterista, e propiciou a chegada á alcaldía da cidade dun maurista, Vicente López Mosquera.

---

81 EIG (6 de outubro de 1922).

82 “Alguien me preguntará quiénes estamos aquí, y a eso respondo: todos menos unos pocos, menos 36 diputados de los 44 que representan a Galicia”; EIG (11 de novembro de 1919) e *Acción Social* (15 de novembro de 1919).

83 AHN Gobernación, 51A/4.

A concorrencia de intereses co obreirismo como alianza táctica tamén se deu noutros contextos puntuais, mais o discurso e práctica maurista chocaba de fronte cos obreiristas. Neste sentido, foi fundamental o apoio constante e inequívoco ás medidas represivas contra as mobilizacións obreiras por parte dos concelleiros mauristas nas corporacións municipais galegas, aliñados con liberais e resto de conservadores⁸⁴. Para comprender estas difíciles relacións tamén cómpre sinalar as relacións entre mauristas e o feble asociacionismo obreiro católico, que deu de si iniciativas (posiblemente única) como a “Mutualidad Obrera Maurista” da Coruña, fundada en xaneiro de 1919 e presidida polo conde de Canillas.

Conclusións

As conclusións desta primeira achega á historia do maurismo en Galicia son forzosamente provisionais. En primeiro lugar cómpre falar dunha alta dose de personalismo ó redor dos principais líderes, sen que semelle que tivese virtualidade a estrutura de organización piramidal (aínda que con grande autonomía na base) que diferenciaría o maurismo dos partidos e faccións aquendadas⁸⁵.

Movéndose nos límites do sistema, os mauristas incorren nunha tripla ruptura das leis non escritas que regulaban o funcionamento da política restauracionista. A primeira é que se presentan contra outros candidatos conservadores, en particular contra os bugallalistas. A segunda, non respectar o “encasillado” nin os distritos propios ou enfeudados, de aí que baixen ó campo de batalla contra riestristas ou bugallalistas ós que o partido contrario nunca lles presentaba candidaturas rivais. A terceira é a alianza con forzas de fóra da quenda (agrarios e galeguistas fundamentalmente) e tácticas mobilizadoras do electorado.

Aínda que estea todo por facer no que atinxe á socioloxía do persoal político e os apoios sociais do maurismo en Galicia, é posible sinalar a compoñente xuvenil, como se aprecia na idade de bastantes dos seus líderes que se incorporan á vida política a través do maurismo e tamén no transvase das xuventudes do partido conservador existentes. De feito, pódese aventurar a hipótese de que a principal cesura interna no caso galego non era entre as faccións demócrata-cristiana e autoritaria⁸⁶, senón unha diferenza xeracional entre os líderes novos e aqueles con máis anos e experiencia, como o marqués de Figueroa, que teñen asumida a lóxica

84 Así acollen os socialistas de Pontevedra a aprobación na corporación municipal dunha moción solicitando do goberno unha intensificación da represión contra o movemento obreiro e en particular o socialista: “Suscribieron la moción los sabuesos del caciquismo, los dos austeros mauristas por mor a la santa reacción y al odio de los trabajadores, el independiente Silva, y los agrarios, que una vez hecho el daño, se lamentaban de haber sido engañados” *Nueva Aurora* (5 de setembro de 1920).

85 González Hernández, M.ª Jesús (1991): *Op. cit.*

86 Que encarnarían respectivamente Ossorio e Goicoechea. Entre o social-catolicismo galego non semella que as teses do primeiro tivesen ningunha influencia, e o referente é en todo momento Calvo Sotelo.

das faccións dentro do partido conservador e poñen límites á mobilización social, á agresividade contra os idóneos e ás alianzas fóra da quenda.

O maurismo constitúe un indicio máis da “cintura” amosada polo sistema restauracionista en Galicia, unha capacidade de adaptación e de aplicación de novas tácticas e elementos discursivos imitados en gran medida das forzas antiquendas, sen a cal non se entende o mantemento do control da representación política ata a Ditadura. O clientelismo e a manipulación electoral son parte, pero non o total, da explicación.

Abreviaturas

AHN:	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AHRG:	Arquivo Histórico do Reino de Galicia
AHUS:	Arquivo Histórico Universitario de Santiago
AM:	Archivo Maura (Madrid)
EIG:	El Ideal Gallego
FV:	Faro de Vigo
SCA:	Sindicato Católico Agrícola